

שורשי ברכות הנהנין

עיון בדעות התנאים ובסוגיות הגמרא בענין

דוד נחמן פרידמן

פתיחה

הלמד את מסכת ברכות שבבבלי ובירושלמי כאחד, יבחין בהכרח בקורבה שבין שני התלמודים בנושאי הסוגיות, בתוכנן וביותר: במימרות אמוראים ובסיפוריהם החוזרים על עצמם מלה במלה (כולל גם הלכות נטילת ידים דומות המופיעות בירושלמי במסכתנו פ"ח ה"ב ובבבלי חולין בפרק כל הבשר דפים קה ע"א עד קז ע"ב). ביותר קרובות הסוגיות בפרק שביעי 'שלשה שאכלו', בפרק זה אפשר ללמוד את הירושלמי ולאחריו את הבבלי באותו ענין ולשים לב שהבבלי, פרט להוספת שורה או שתיים אופייניות מביא את אותה סוגיה מן הירושלמי מלה במלה.

בלומדו את פרק ששי 'כיצד מברכין' ימצא הלומד בירושלמי גופי הלכות שונים מאד מאלו שבבבלי, כפי שנראה להלן, למרות שגם בפרק זה יש הרבה מימרות משותפות וסברות משותפות בשני התלמודים. נסביר במאמר זה את השוני והדמיון וסיבותיהם.

א.

שנינו בירושלמי (קטעים מתוך פ"ו ה"א)¹:

"הכוסס את החיטין מברך עליהן בורא מיני זרעונין.

ר' שמעון חסידא אומר (על אורז מברך) בורא מיני מעדנים.

בסוף (ברכה אחרונה על אורז): ר' יונה בשם ר' שמעון חסידא, אשר ברא מיני מעדנים לעדן

בהם נפש כל חי בא"י על הארץ ועל מעדניה.

בתחלה (על בשר או ביצה): בורא מיני נפשות."

ברכות אלו אינן מוכרות ליהודי בן ימינו ויעידו דבריו של ר' יצחק אור זרוע: "ואין לי לפרש

זה הירושלמי" (אור זרוע ח"א הלכות סעודה קס"ט). והרי הסבר הענין:

שנינו במשנה:

"כיצד מברכין על הפרות.

על פרות האילן אומר, בורא פרי העץ, חוץ מן היין, שעל היין אומר בורא פרי הגפן.

¹ בכל המאמר, התוספות בסוגריים בתוך ציטוט הם פירושים שלי.

וְעַל פְּרוֹת הָאֶרֶץ אוֹמֵר בּוֹרָא פְּרֵי הָאֲדָמָה, חוּץ מִן הַפֶּת, שְׁעַל הַפֶּת הוּא אוֹמֵר הַמוֹצֵיא לָחֶם מִן הָאֶרֶץ. וְעַל הִירְקוֹת אוֹמֵר בּוֹרָא פְּרֵי הָאֲדָמָה.
רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, בּוֹרָא מִיְּנֵי דְשָׂאִים:
בְּרַךְ עַל פְּרוֹת הָאֵילָן בּוֹרָא פְּרֵי הָאֲדָמָה, יָצָא. וְעַל פְּרוֹת הָאֶרֶץ בּוֹרָא פְּרֵי הָעֵץ, לֹא יָצָא.
עַל פְּלִים אִם אָמַר שֶׁהֵכֵל (נְהִיָּה), יָצָא:
עַל דְּבָר שָׂאִין גְּדוּלוֹ מִן הָאֶרֶץ אוֹמֵר שֶׁהֵכֵל.
עַל הַחֲמֵץ וְעַל הַנוֹבְלוֹת וְעַל הַגּוֹבָאֵי אוֹמֵר שֶׁהֵכֵל
עַל הַחֶלֶב וְעַל הַגְּבִינָה וְעַל הַבֵּיצִים אוֹמֵר שֶׁהֵכֵל.”

(ברכות ו', א'-ב')

נראה לכאורה שדברי הירושלמי חלוקים על המשנה, על ביצים כתוב במשנה שברכתן שהכל ובירושלמי כתוב בורא מיני נפשות, על חיטין יש לברך בורא פרי האדמה לפי המשנה, שהרי רק פת יצאה מכלל פירות הארץ לברכה מיוחדת, ובירושלמי כתוב בורא מיני זרעונין. חוץ מחילוקי הדינים, אפשר לראות גם הבדל רעיוני בהגדרת ברכת הנהנין, בעוד שבמשנה יש קבוצות אוכלין רחבות: פירות העץ, פירות האדמה וקבוצה הכוללת את כל השאר, שיש להם ברכה קבוצתית אחידה (בורא פרי העץ, בורא פרי האדמה ושהכל) חוץ מפת ויין, בירושלמי יש ברכות שלא לפי קבוצה: יש זרעונין, יש מיני מעדנים, מיני נפשות (ולא הבאתי לעיל את כל הדוגמאות).

ודיני הברכות ה'ירושלמיים' שהבאנו, מקורם בברייתות שבתוספתא:

”על הזרעים הוא אומר: בורא מיני זרעים

על הדשאים הוא אומר: בורא מיני דשאים

ועל הירקות הוא אומר: בורא פרי האדמה

רבי יהודה אומר: ברוך מצמיח האדמה בדברו”

(תוספתא ברכות ד', ד')

”הכוסס את החיטים מברך עליהן בורא מיני זרעים”

(שם ה"ו)

כלומר: יש לנו דעת תנאים בתוספתא שמברכים על חיטים בורא מיני זרעים ואין הירושלמי יחיד בדעתו בענין זה, והוא מעדיף את דעת הברייתות גם כנגד דעת המשנה כפי שהראינו.

ואין דין זה מוסכם על הבבלי שבו כתובה הברייתא בנוסח זה:

”הכוסס את החיטין מברך עליהן בורא פרי האדמה”

(ברכות ל"ז ע"א).

בבריתא זו שבבבלי אין חריגה מהכללים של המשנה לפיהם, חוץ מן הפת ומן היין אין ברכה מיוחדת לכל מאכל, אלא מברכים ברכה קבועה לכל המין הבוטאני של המאכל הנדון. המעיין בפרקנו בבבלי לא ימצא ברכה חדשה שאיננה מן המשנה פרט ל”בורא מיני מזונות”.

ב.

ונקדים ביאור שיטת ר' יהודה שבמשנה א' לענין ירקות. שנינו במשנה א':

”וְעַל הִירְקוֹת אוֹמֵר בּוֹרָא פְּרֵי הָאֲדָמָה.

רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, בּוֹרָא מִיְּנֵי דְשָׂאִים:”

(ברכות ו', א')

אבל בתוספתא כתוב:

"על הזרעים הוא אומר בורא מיני זרעים
 על הדשאים הוא אומר בורא מיני דשאים
 ועל הירקות הוא אומר בורא פרי האדמה²
 רבי יהודה אומר ברוך מצמיח האדמה בדברו"

(תוספתא ברכות ד', ד')

והספקות רבו: ראשית, ברכת "בורא מיני דשאים" כתובה במשנה כדעת ר' יהודה ובתוספתא היא כתובה כדעת תנא קמא (לא ר' יהודה); שנית, בתוספתא דעת ר' יהודה היא "ברוך מצמיח האדמה בדברו" (הדומה ל"שהכל נהיה בדברו") ולא "בורא מיני דשאים" כבמתניתין. על כן נראה לי לישב המשניות דלא ליסתרו אהדדי, שהשורות המתחילות בתוספתא 'על הזרעים' ו'על הדשאים' הם גם מדברי ר' יהודה, ואין כאן דברי ת"ק אלא השורה המתחלת 'ועל הירקות'. ואם נכונים דברי, שיטת ר' יהודה היא, שיש לחלק את קבוצת 'פירות הארץ' שבמשנה לשלש קבוצות: 'זרעים', 'דשאים' ו'ירקות' ולכל אחת מהן יש ברכה מיוחדת. וכן הבינו את ר' יהודה בבבלי:

"רבי יהודה אומר בורא מיני דשאים:

אמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: אין הלכה כרבי יהודה

ואמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: מאי טעמא דרבי יהודה אמר קרא ברוך ה' יום יום

וכי ביום מברכין אותו ובלילה אין מברכין אותו?

אלא לומר לך כל יום ויום תן לו מעין ברכתיו.

הכא נמי כל מין ומין תן לו מעין ברכתיו."

(ברכות דף מ' ע"א)

טעמו של ר' יהודה הוא שלכל מין עלינו לתת ברכה מיוחדת לו, לא רק בזרעים ודשאים אלא בכל מיני המאכלים.

ועלינו לציין, שאין בכל הפרק שבבבלי הבאה של דברי ר' יהודה, כלומר, אין שום דוגמא לכך ש'כל מין ומין תן לו מעין ברכתיו'. מאידך מהבאת טעמו של ר' יהודה ברור שר' זירא או ר' חנינא בר פפא היו לפניהם ברייתות בשיטת ר' יהודה, שיש בהם ברכה מיוחדת לכל מין ומין, כעין אלו שבתוספתא ובירושלמי. ועוד נאריך בזה להלן.

ועל פי כל זה התברר לנו שהברכות המיוחדות המובאות בתוספתא ובירושלמי הם בשיטת ר' יהודה החולק על סתם משנתינו.

ג.

יש עוד מחלוקת תנאים חשובה בפרקינו:

ר"מ אומר:

² כן הוא נוסח כת"י וינה. אבל בכת"י ערפורט מוסף בגליון בכת"י של הסופר "מיני" ויוצא "בורא מיני אדמה", רחוק קצת מדברי המשנה.

אפי' ראה את הפת ואמר: ברוך שברא את הפת זו, כמה נאה פת זו, הרי זו ברכתה.
אפילו ראה תאנים ואמר: ברוך מי שברא תאנים הללו, כמה הן נאות, זו היא ברכתן.
ר' יוסי אומר:

כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות לא יצא.
רבי יהודה אומר:

כל שנשתנה מברייתו ושנה ברכתו יצא

(תוספתא ברכות ד', א')

ועלינו לבאר שיטותיהם:

שיטת ר' יוסי - ברורה, אין לשנות ממטבע שטבעו חכמים בברכות, והמשנה לא יצא ידי חובתו.

שיטת ר' מאיר לכאורה - כל ברכה שיברך האדם על מזונו (אם היא מתאימה בלשונה לאותו המאכל), יצא. אם כן מה יגעו חכמים לתקן ברכות הנהנין? שמא לתת דוגמא, ואולי לכתחלה יש לברך כתקנתם ורק בדיעבד יצא המשנה. ויש מקום לעיין בזה.

שיטת ר' יהודה - יש ברכה שאין לסטות ממנה לכל מין ומין, דלא כר"מ אולם במקרה של שינוי ברייה כמו מאכל שנשלקאו נאפה אפשר לשנות את ברכתו. ויש להעיר שבירושלמי (ה"ב) כתוב בשם ר' יהודה דבר חריף יותר:

"כל שנשתנה מברייתו ולא שנה ברכתו לא יצא "

כלומר, בשינוי ברייתו של האוכל חובה לשנות את ברכתו. והתוספתא נותנת לנו דוגמה לשינוי ברייה:

"הכוסס את האורז מברך עליו בורא מיני זרעים

אפאו ובשלו, כל זמן שהפרוסות קיימות, מברך עליו בורא מיני מזונות.

ואין מברך אחריו כלום"^{3 4}

(ירושלמי פ"ו, ה"ז)

ולעקרון זה של ר' יהודה יש תוספת חשובה בתוספתא:

"הביאו לפניו מיני תרגימא מברך עליהן בורא מיני כיסנין"⁵

(תוספתא ברכות ד', ד')

כלומר: לא מברך על פירות בורא פרי העץ, ועל זרעונין בורא מיני זרעונין אלא על כל הכיסנין "בורא מיני כיסנין", למרות שהם לא עברו עיבוד. לאמר, ברכה נקבעת לא רק לפי מין המאכל מבחינה בוטאנית (ר' יהודה דמתניתין), ולא רק על פי העבוד שהמאכל עבר (ר' יהודה דשינוי ברייה) אלא גם לפי אופן הגשתו בסעודה (כלומר משמעותו הסוציולוגית של המאכל).
אומנם חדוש זה לא כתוב בתוספתא בשם ר' יהודה אבל איננו מתישב אלא לשיטתו; במיוחד, לפי גרסת הירושלמי הנ"ל על פיה חובה לשנות ברכה.

³ הבאתי את הבריתא עפ"י כת"י ערפורט וכן עקר, וכן הוא בירושלמי שהבאתי בגוף המאמר.

⁴ ישנה בריתא תאומה המתחלת "הכוסס את החיטין" ולא הבאתיה.

⁵ כיסנין, הוא תרגימא הוא שם כולל לקליות, מיני פירות, זרעונין ותבלין יבשים (תוספתא כפשוטה עפ"י ר' האי גאון וראשונים).

ד.

שתי דעות אלו של ר' יהודה (שלכל מין ומין יש ברכה, וכשנשתנה מבריייתו נשתנית הברכה), מתחברות רעיונית לשיטה אחת: לכל מאכל ישנה הברכה המיוחדת לו, הן מבחינת מינו הבוטאני והן מבחינת עבוד המאכל. לא כר' מאיר, שלדעתו כל מברך תמיד יצא ידי חובה אם כוון למין המאכל. ודלא כר' יוסי, שאומר שמטבע שטבעו חכמים אין לשנותו בשום אופן. אפשר לראות מכל המובאות מן התוספתא ומן הירושלמי שהבאתי לעיל, שהדעה השלטת שם היא של ר' יהודה בשני הענינים הנ"ל גם נגד דעת המשנה. ועלינו לחקור מיהו התנא קמא שבמשנה החולק על ר' יהודה במשנה א'. אם תמצי לומר ר' מאיר, מדוע יחלוק על ר' יהודה בענין בורא מיני דשאים על ירקות; ועוד, כתוב במשנה ב': "על כלם אם אמר שהכל נהיה בדברו יצא" והלא לר' מאיר אפילו אמר "כמה נאה פת זו יצא". אלא על כרחנו ת"ק דמתניתין הוא ר' יוסי (ועל כל פנים עומד בשיטת ר' יוסי) וכל המשניות בפרק הם לשיטתו; ואלו התוספתא סתמה כאמור אליבא דר' יהודה.

ה.

דעת התלמודים מורכבת יותר. אמנם בירושלמי נראים כל המאמרים אליבא דר' יהודה (בורא מיני זרעונים וכדומה), ובבבלי כל המאמרים מביאים רק את הברכות של המשנה (בורא פרי האדמה, שהכל ודומיהן) ונראה לכאורה שדעת הבבלי כר' יוסי. אולם יש להעיר על זה כמה הערות:

בירושלמי:

- (א) לא פירשו לנו מאי טעמא דר' יהודה דאמר בורא מיני דשאים כדרך שפירשו בבבלי בשם ר' זירא (שמימרותיו ממלאות את הירושלמי) שיש לברך ברכה מעין כל מין ומין. ואולי הסבה היא שהכל נהגו כן בא"י וכל בר בי רב הבין את הטעם.
- (ב) לא מובאת בירושלמי הבריתא מן התוספתא "על הזרעים" ו"על הדשאים" שממנה למדנו למעלה את שורש שיטת ר' יהודה (ברכה מעין כל מין ומין).
- (ג) הסוגיות לא דנות במחלוקת ההכרחית בין הבריייתות אליבא דר' יהודה לבין הכתוב במשנה.

בבבלי:

- (א) באופן עקבי לא נתן למצוא אף מאמר שבו כתובה ברכה אליבא דר' יהודה.
- (ב) אדרבא, הבריייתות של 'הכוסס את האורז' ו'הכוסס את החיטין' הובאו עם ברכת 'בורא פרי האדמה', וזו סתירה מניה וביה באותה ברייתא, שהרי 'בורא פרי האדמה' הוא מדברי ר' יוסי ו'אפאו ובישלו מברך עליו בורא מיני מזונות' הוא כדברי ר' יהודה, דאלו לר' יוסי, שאמר במשנה: 'בורא פרי האדמה, חוץ מן הפת' מברך גם על 'פרי ארץ' אפוי ומבושל בורא פרי האדמה.

(ג) ועל הכל, המחלוקת המשולשת של ר' מאיר, ר' יוסי ור' יהודה מובאת בבבלי כך:

"ראה פת ואמר: כמה נאה פת זו, ברוך המקום שבראה יצא.

ראה תאנה ואמר: כמה נאה תאנה זו, ברוך המקום שבראה יצא.

דברי רבי מאיר.

רבי יוסי אומר: כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות לא יצא ידי חובתו. "

כלומר: הבבלי השמיט לגמרי ממחלוקת זו את ר' יהודה.

(ד) כמו בירושלמי, גם בבבלי אין סוגיא שתעסוק במחלוקת ר' יהודה וחביריו. וכן לא

כתוב דבר כמו: "מתניתין כר' יוסי" וכדומה.

על כן נראה לתרץ שהמפתח לכלל זה הוא פסיקת התלמודים כר' מאיר:

בירושלמי:

"תני ר' יוסי אומר: כל המשנה על המטבע שטבעו חכמים לא יצא ידי חובתו.

ר' יודה אומר: כל שנשתנה מברייתו ולא שנה ברכתו לא יצא.

ר' מאיר אומר: אפילו אמר: ברוך שברא החפץ הזה, מה נאה הוא זה, יצא.

ר' יעקב בר אחא בשם שמואל: הלכה כר' מאיר. "

(ירושלמי ברכות פ"ו, ה"ב)

ובבבלי:

"בנימין רעיא כרך ריפתא ואמר: בריך מריה דהאי פיתא. אמר רב: יצא."

(ברכות מ' ע"ב)

כלומר, רב פוסק כר' מאיר.

אם כן, לדעת שני התלמודים, בתורף ההלכה, כלומר: האם יצא ידי חובתו או לא, הלכה כר'

מאיר! שכל ברכה היא כשרה ויצא בה ידי חובתו, לא כר' יהודה, ולא כר' יוסי. נשאר אם כן

לברר מהו 'מטבע שטבעו חכמים בברכות' כלומר, כל ברכות הנהנין שקבעו חכמים, מסתמא,

שאותם יש לברך לכתחלה, או שמצוה מן המובחר לברכם (שהרי הלכה כר' מאיר), האם

ה"מטבע" הוא כדברי ר' יוסי, ואין לנו אלא הברכות המנויות במשנה, או שמא ה"מטבע" כר'

יהודה, ויש לנו ריבוי מטבעות בהתאם לגוון המאכלים.

הבבלי נקט בפשיטות במטבע כדעת ר' יוסי, והסבה לכך כנראה משום שמשנתנו שנויה

אליבא דר' יוסי, ובבבל ראו זאת כקביעת הלכה על פיו, ועל כן הגיהו בברייתות של 'הכוסס את

החיתין' ו'הכוסס את האורז' ל'בורא פרי האדמה' במקום 'בורא מיני זרעים'.

הירושלמי העדיף את המטבע כשיטת ר' יהודה, יתכן שמסורת היתה להם שרבי שנה

במשנתנו כר' יוסי וליה לא סבירא ליה.

וראיה לדבר מעשה רב המובא אצלם:

"ר' אבא בר יעקב בשם ר' יצחק רובה:

רבי, כשהיה אוכל בשר או ביצה היה אומר:

אשר ברא נפשות רבות להחיות בהן נפש כל חי בא"י חי העולמים.

עד כדון בסוף, בתחילה (ברכה ראשונה)?

אמר ר' חגיגי בורא מיני נפשות."

(ירושלמי ברכות פ"ו, ה"א)

אם כן, רבי עבד עובדה כר' יהודה ואולי זו הסבה שבא"י נהגו כר' יהודה.

נסכם: שני התלמודים לא הביאו לפנינו את כל המקורות הנוגעים למחלוקת המשולשת,

משום שאין דעתם כדעת אחד התנאים בלבד, אלא כשלוש של שניים מהם. סברו כר' מאיר

בעיקר ההלכה וכר' יוסי או כר' יהודה בענין מטבע ברכות.

'טעמא דר' יהודה' המובא בבבלי הוא יוצא מן הכלל בכך שהוא מתיחס קצת ברמז למחלוקת התנאים הגדולה ולא רק ל'בורא מיני דשאים'.

1.

ראיה לדברים אלו אפשר לראות בסוגיות הבבלי והירושלמי הקרובות לנושא.
לדוגמא בירושלמי:

"ר' יעקב בר זבדי בשם ר' אבהו: שמן זית אומר עליו בורא פרי העץ.

אמר ר' חייא בר פפא קומי ר' זעורה: ומתניתא אמרה כן (המשנה אמרה את זה):

חוץ מן היין שעל היין הוא אומר בורא פרי הגפן.

ויין לא שחוק הוא?!

לא מר (המשנה לא אמרה) אלא חוץ מן היין, הא שאר כל הדברים אף על פי ששחוקין בעינין

הן."

(ירושלמי ברכות פ"ו, ה"א)

ואחר כך מביא הירושלמי:

"ר' אבא אמר, רב ושמואל תרויהון אמרין: ירק שלוק אומר עליו שהכל נהיה בדברו."

והיה יכול התלמוד להביא כאן את מחלוקת התנאים ולהשוות את דברי האמוראים למחלוקת

התנאים ולא עשה כך.

וכן רואים בבבלי:

"קמחא דחיטי -

רב יהודה אמר: בורא פרי האדמה.

ורב נחמן אמר: שהכל נהיה בדברו.

אמר ליה רבא לרב נחמן: לא תפלוג עליה דרב יהודה,

דרבי יוחנן ושמואל קיימי כוותיה, דאמר רב יהודה אמר שמואל וכן אמר רבי יצחק אמר רבי

יוחנן: שמן זית מברכין עליו בורא פרי העץ.

אלמא, אף על גב דאשתני במלתיה קאי, הא נמי אף על גב דאשתני במלתיה קאי"

(ברכות ל"ו ע"א)

וכמה דפים לאחר מכן:

"אמר רבנאי משמיה דאביי: זאת אומרת, שלקות מברכין עליהן בורא פרי האדמה.

ממאי? מדקתני ירקות דומיא דפת.

דרש רב חסדא משום רבינו ומנו רב:

שלקות מברכין עליהם בורא פרי האדמה.

ורבותינו היורדין מארץ ישראל ומנו עולא משמיה דרבי יוחנן אמר:

שלקות מברכין עליהן שהכל נהיה בדברו.

ואני אומר: כל שתחלתו בורא פרי האדמה, שלקו שהכל נהיה בדברו,

וכל שתחלתו שהכל נהיה בדברו, שלקו בורא פרי האדמה."⁶

(ברכות ל"ח ע"ב)

⁶ הסוגיה מתרחבת הרבה ולא הבאתי אלא דוגמה קטנה.

אנו רואים שגם הבבלי לא רואה לנכון לדמות לדברי האמוראים את מחלוקת התנאים המפורסמת. נראה לי שהסיבה היא רצון לשלב את דעות התנאים ולפסוק כשני תנאים יחד, לכן, לא רצו להדגיש את המחלוקת והצניעו אותה כדי להראות תמונה הרמונית שבה סברותיהם השונות של התנאים נכונות כולם, כל אחת במקומה. (גם במחיר של ויתור על פלפול גדול). והירושלמי פוסק בסופו של דבר, כשלושתם יחד: ר' מאיר כנ"ל, ר' יהודה בכריתות אליביה וכל זה בלי להתעלם מן המשנה שהיא אליבא דר' יוסי, למשל: ר' חייא בר פפא שהבאתי, מביא מן המשנה ר' אבהו דווקא בסוגיא של נשתנה מברייתו, ולכאורה יש מקום לשאול, הלא לירושלמי, אין הלכה בדבר זה כדברי המשנה אלא כדברי ר' יהודה וכעובדא דרבי, ואף על פי כן אמר ר' חייא בר פפא מה שאמר.

כפי שהתחלתי את המאמר, גם כשהתלמודים נראים מאוד שונה בפרק זה, יש ביניהם הרבה דמיון.